

ВСТАНОВЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ І НАСИЛЬНИЦЬКА ТРАНСФОРМАЦІЯ ТРАДИЦІЙНОГО ЖИТТЯ СЕЛА

Стаття присвячена проблемі встановлення радянської влади в українському селі, насильницькій зміні традиційного побуту і життя селянства, значенню і проявам репресивної політики більшовиків щодо українського селянства на початку 1920-х років.

Ключові слова: побут, селяни, репресії, влада.

Перша і друга війни більшовицької Росії проти Української народної республіки, політика воєнного комунізму зачепили всі прошарки українського селянства. До українського села прибували більшовицькі загони з міст у пошуках хліба, м'яса, овочів, молока. Більшовики не гребували вилученням особистих речей у селян. Політика воєнного комунізму, впроваджена в Україні з 1919 року передбачала те, що селяни мали віддавати владі більшість з того, що вони виростили і надбали, а натомість не отримувати нічого. Крім того, протягом багатьох років більшовицька влада ставилася з цілковитою підозрою до українського селянства, яке не відповідало комуністичному баченню щодо побудови нового суспільного соціалістичного ладу. Селян цікавили не соціалістичні перетворення, а земля. Український селянин був скоріше прихильником індивідуального, а не колективного землекористування. У цьому полягала головна відмінність завдань більшовицької влади і прагнень селянства. Під гаслом боротьби з куркульством у селі розпочинається поборювання підприємливих, економічно незалежних селян. Воєнний комунізм ніс в українське село не лише масові реквізиції, але й цілковите заперечення духовних і традиційних надбань, що його виробило селянство протягом століть. Конфлікт влади і селянства, що розгорівся наприкінці 10-х – на початку 20-х років ХХ століття мав характер протистояння не лише в економічному, а й у духовному сенсі. Більшовицькі керманічі розуміли це, і, очевидно, саме тому з початком радянзації проти українського села ведеться тотальна, а не лише економічна війна. Боротьба ця ведеться головним чином під керівництвом неукраїнських діячів. Для надійності ЦК РКП(б) лише за період з січня по листопад 1918 року відрядив в Україну 618 партійних працівників. Що це значить, стане зрозуміло, якщо нагадати, що вся КП(б)У влітку 1918 року нараховувала тільки 4,5 тис. членів, з яких 90% становили не українці. Більше того, у Росії постійно формувалися не лише центральні, а й обласні партійні та державні органи влади України.¹

Наприкінці листопада 1918 року почався наступ в Україну радянських військ під командуванням В.Антонова-Овсієнка. 250-тисячна Червона Армія була завчасно сформована влітку – восени 1918 року на території Росії та її коштом. Складалася вона з росіян і євреїв, а також 6 тис. башкирів і татар, 5 тис. китайців, 1 тис. угорців, 1 тис. латишів, окремого кавказького полку. Згідно наказу № 220 Реввійськради РСФРР від 13 листопада 1918 року та таємного додатку до нього за № 48 до складу командування, штабів, управлінь усіх частин і з'єднань, котрі наступали в Україну, були підібрані лише росіяни та євреї. Жителів України за цими документами можна було призначати на посади не вище командира батальйону, і то не масово². Не важко собі уявити, що українське селянство було цілком чужим для цієї більшовицької армії та її провідників, що розуміли подальший розвиток села по-своєму. Центральною ідеєю комуністичної доктрини було знищення ринкових відносин, а, отже, й приватної власності. Передбачалося вилучення державою всіх засобів виробництва. Для більшої частини селянства це передбачало відібрання засобів до існування. Мала постраждати таким чином не лише

заможна частина села й переважна його більшість, бо праця селянина ґрунтувалася переважно на індивідуальній праці на землі. Таким чином, більша частина селянства опинялася у ворожому щодо більшовиків стані в якості ідеологічних ворогів. Подальший перебіг відносин влади й селянства лише підтвердить цей факт.

Встановлення радянської влади в Україні тісно пов'язане з насильством щодо населення. В умовах руйнування ринку через розгортання бойових дій селянство втрачало зацікавленість у збільшенні результатів своєї праці. Для отримання продовольства комуністична влада застосовує насильницькі заходи. Насильство стає невід'ємною складовою політики більшовиків щодо селянства. 11 січня 1919 року з'явився декрет про продовольчу розкладку, яка протягом року поширилася на всі види продовольства і сільськогосподарської сировини. Держава мала платити за вилучену продукцію лише символічну ціну. Обсяг вирощеної продукції при вилученні до уваги не брався, тому розкладку податком назвати не можна. Здійснення продовольчої розкладки обумовлювалися потребами держави без огляду на реальні можливості селян. Обсяги вилучення залежали від реальної спроможності державних органів їх здійснити.

Обсяги накладеної продрозкладки були досить важкими для виконання селянством. Наприклад, Бацманівська волость (тепер Роменського району Сумської області) у 1920 році мала виконати такий обсяг продовольчої розкладки: "хліба різного роду 149700 пудів, худоби 250, вівців 440, свиней 400, гусей 710, качок 280, курей 2700, сіна 2820 п., соломи 8070 п."; до січня 1921 року з волості було вилучено 20 тисяч пудів хліба, конфісковану худобу й продукти харчування не підраховували взагалі³. Продрозкладка передбачала вилучення не лише продовольчих, але й матеріальних цінностей⁴.

У радянських документах, в яких йдеться про продрозкладку, вилучення продовольства та іншого майна у населення часто називається терміном "контрибуція". Тлумачення слова "контрибуція" має таке формулювання: 1) повоєнні примусові платежі, що стягаються з переможеної держави державами-переможцями; 2) примусові грошові й натуральні побори з населення, що здійснюються під час війни чужоземними військами на захопленій ними території⁵. Політика більшовиків мала на меті не лише вирішення економічних потреб режиму, а й деморалізацію і упокорення селянства. Вилучення продовольства, залучення населення до громадських робіт (чищення снігу, наряд на підводи та інше) супроводжувалися насильством⁶. Самі директиви більшовицьких органів влади свідчать про насильницьке проведення продовольчої розкладки. Наприклад, Глухівських повітовий ревком 20 грудня 1920 року радить проводити розкладку на селі у такий спосіб: "Щойно загін вступить до села, зібрати Раду, після цього зборам пред'являється накладка на їхнє село продовольча розкладка, яку вони мають виконати найближчими днями. Водночас з цим брати заручників з куркульського елементу від 5-ти до 10-ти чоловік, котрих негайно направляти до Глухова у розпорядження Повітревкому для ув'язнення до Виправбудинку. Населенню повідомити, що заручників не буде звільнено допоки не буде виконана продовольча розкладка"⁷. Необхідно зазначити, що політика більшовиків щодо селянства у часи встановлення радянської влади просто вражає своїм негативним ставленням до простого селянства. Це спостерігається і серед посадових осіб, про що свідчать їхні директиви, і серед виконавців цих вказівок. Часом такі виконавці не лише втілювали настанови керівників, а й воліли "провчити" селян. У лютому 1921 року командир загону з викачування цукру Дерев'яно свідчив: "Працюючи з викачування цукру мені довелося зустрітися з роз'їздами корпусу Котовського, які роз'їжджали хуторами Сумської волості [...] де кавалеристи, відбираючи цукор, награваний у селян, міняли тут же все на самогон, і, роблячи самочинні обшуки, грабували селян і кількох ч[ервоноармій]-ців, але вони, погрожуючи, говорять, що ми приїхали у тил робити чистку..."⁸

Спроби окремих більшовицьких органів вгамувати вседозволеність більшовицьких військ особливої результативності не давали. У лютому 1921 року Сумська повітова ЧК розглядала справу коменданта 8-ї стрілецької дивізії Петрова, котрий у січні цього року разом з підлеглими червоноармійцями зґвалтував п'ятьох жінок на Кияницькому заводі, що знаходився на території нинішнього Сумського району. Петров часто відбирав цукор у населення, вимагав приносити йому самогон⁹. Звичайно, що подібні злочини типові для воєнної доби, але одна справа, коли вони відбуваються поодинокі, а зовсім інша річ, коли такі випадки стають наслідком державної політики. Стосовно українського селянства репресивна політика більшовиків мала цілком

плановий характер. Зокрема, у резолюції повітового паркому від 14 травня 1919 року наголошувалося: "Контрреволюція, що піднімає голову і підриває владу робітників і селян, спричиняє паніку серед робітничо-селянських мас, заважає викачуванню хліба та відмовляється щодо видачі надлишків, а також заважає об'єднанню сільської бідноти, відповісти нещадним терором. Боротьбу покласти на волосні виконкоми, комітети бідноти, комуністичні осередки та на місцеву повітову надзвичайну слідчу комісію"¹⁰. Отже, хто не міг чи не бажав здавати продрозкладку, вважалися ворогом влади. Щодо них спрямовувалася репресивна політика, що мала різноплановий характер.

12 травня 1920 року засідання Сумського Бюро виконкому щодо продовольчого питання прийняло таке рішення: з огляду на невиконання деякими волостями хлібної розкладки вжити таких заходів: запропонувати уповноваженим виконкому – у Білопільській, Павлівській, Вирівській, Річанській та Миколаївській волостях щодо громадян, які не виконують розкладки вжити репресивних заходів у вигляді конфіскації у куркулів до 20 коней на волость. На засіданні розглядалося питання про відправлення військових загонів на допомогу уповноваженим виконкому для здійснення розкладки у Терешківській, Уляновській та Степанівській волостях¹¹.

Один з проявів репресивної політики більшовиків щодо селянства – взяття заручників. Радянські та компартійні органи рекомендували брати заручників з числа "куркулів". Конкретних тлумачень цього слова не подавалося, тому ярлик "куркуля" можна було почепити на будь-якого селянина, що міг бути невдоволений політикою більшовиків. За намаганням представити боротьбу на селі як класову приховувалася мета розколоти й знести українське село, зробити його покірним. Заручників з числа селян брали практично в усіх регіонах. У "Протоколі № 29 пленарного засідання Роменського повітового виконкому" датованого 1919-м роком містилися рекомендації, що за кожного вбитого радянського працівника необхідно розстрілювати 10 заручників куркулів¹².

Те, що така політика щодо селянства схвалювалася й заохочувалася владною верхівкою може підтвердити "Стисла інструкція щодо боротьби з бандитизмом та куркульськими повстаннями" від 20 квітня 1920 року, затверджена РНК УСРР. Згідно неї передбачалося жорсткі заходи щодо селянства, включно із взяттям заручників, арештом усього чоловічого населення віком від 19 до 45 років, накладання на нього контрибуції продовольством, грішми, обстріл населеного пункту або його знищення¹³.

На селян покладалася колективна відповідальність за прояви невдоволення чи, бодай, за теоретичну можливість таких проявів. Вже мова йшла про те, що командний склад Червоної Армії в Україні складався переважно не з українців. Тому, власне, стає зрозумілим, чому більшовицьке військо так жорстоко поводитися з українським селянством. Для нього українські селяни були чужим і ворожим населенням, упокорення якого для більшовиків було за всяку ціну і у будь-який спосіб.

У радянських документах часто згадується, що конфісковане у селян майно має передаватися бідноті. У такий спосіб більшовики намагалися розколоти село, нацькувати бідніших на заможніших, підступом змусити працювати селян на себе. Це підтверджують радянські документи. Завідуючий полтавським Агітпросвітом у 1919 році захоплено констатував: "...классовое разложение в деревне – на лице. Надо привнести в нее бе[з] всякой отсрочки, момент беспощадной классовой борьбы; надо экономически политически и неустанно коммунистическим словом ободрить бедноту и помочь ей организоваться"¹⁴.

У 1921 році Президія ВУЦВК затвердила "Інструкцію до наказу про призначення відповідачів у населених пунктах, прилеглих до залізниць". Вказаний документ рекомендував: "Мати на увазі, що головною метою створення інституту відповідачів є аж ніяк не негайний розгром бандитизму шляхом репресій, що є нездійсненим, а внесення розбрату та розшарування до села..."¹⁵ Відповідачів призначали не лише за псування залізниці, але й нищення телеграфного й телефонного зв'язку, теракти проти представників радянської влади. За нищення засобів комунікації на відповідачів накладався штраф: за спіяний стовп – двоє коней чи дві корови, за перерізаний дріт – одну голову худоби. За вбивство радянського активіста, червоноармійця, члена комітету незаможних губерніяльна ЧК мала право виконати рішення про розстріл одного з відповідачів. За переховування тіл убитих покарання мали нести відповідачі із прилеглих сіл. Особа, призначена відповідачем, мала обмежену свободу пересування, без дозволу комітету незаможних селян не мала права залишити село¹⁶.

Політика більшовиків щодо селянства здійснювалася в умовах нестабільності радянської влади. Селяни негативно реагували на реквізиції, переслідування, гоніння. Репресивними заходами більшовики воліли деморалізувати, розшарувати селянство, щоб воно таким чином боялося і через це визнавало радянську владу. Постійним супутником українського селянина на багато років стає страх, навіюваний йому владою. У п'єсі Афіногенова "Страх" професор Бородін виголошує всесильність цього відчуття, що утверджується як дієва зброя більшовицького режиму для свого існування. "Страх детермінує поведінку совітської людини. Знищити страх – і відчиняться шляхи до добробуту, до творчої праці. Але страх – це диктатура. Знищити страх – значить знищити диктатуру. 80% всіх досліджених живуть під вічним страхом на гримання і втрати соціальної підпори. Молочарка боїться конфіскації корови, селянин – примусової колективізації, совіт урядник – безнастанних "чисток", партійний урядник – обвинувачення в ухилі, науковий – обвинувачення в ідеалізмі, технік – в шкідництві. Живемо в добі великого "страху"¹⁷.

Проте, поруч зі страхом дії радянської влади приносили також і спроби протидії селянством. У таємному циркулярі секретаря ЦК КП(б)У, наркомун продовольства і начальника управління народного комісаріату продовольства УСРР, що датується не пізніше червня 1922 року йшлося про те, що "Численні репресії, до яких змушені були вдаватися продоргани торік, часто не досягаючи мети, приносили з собою завжди край небажане озлоблення селян..."¹⁸

У 1919 році більшовицькі політичні працівники скаржилися, що вони на межі відчаю через несприйняття їх селянством. Спостерігалася паралізованість, моральний занепад політпрацівників, котрі нарікали, що всі волості і села є недоступними для них, бо підтримують і охоче постачають партизанські загони.¹⁹ Причини для розчарування були. З рештою, навіть цілком мирні акції більшовиків часом сприймалися селянством вельми вороже. Наприклад, влітку 1919 року у с. Бобрик на Роменщині трапився жіночий бунт під впливом чуток з сусіднього села Засулля про те, що перепис дітей проводився з метою насильного їх відправлення до комун. Розлючені жінки ледь не вчинили розправу над головою колегії відділу народної освіти, якому ледь вдалося втекти. Виступ жінок-селянок придушив більшовицький збройний загін²⁰.

У багатьох місцевостях панувало беззавладдя. Завінфрмвідділом ЦК КП(б)У на початку березня 1920 року повідомляв про становище у Глухівському повіті: "В уезде царит анархия и бандитизм. Работники не едут в деревню. 7-я дивизия положительно разграбила уезд. Крестьяне против советской власти... Общее собрание Глуховской организации К.П.У. констатировало, что подавление анархо-бандитов в уезде 7-й дивизией велось нетактично – применялось грубое насилие и накладывание невероятных контрибуций"²¹. Значна відповідальність за вчинені насильства і репресії проти селянства лежить на прибулих до України більшовицьких чиновників, військових і політичних діячів. У лютому 1920 року член колегії губпродкому Полтавщини Кондратенко у доповідній записці до ЦК прохав скласти з нього повноваження члена колегії. Своє рішення він мотивував тим, що серед членів колегії він один лише є місцевим працівником, а решта – направлені з півночі. На думку Кондратенка, "москвичі" надто різко й прямолінійно здійснюють продовольчу політику і цілком не рахуються з його дукою.²² Масова кількість інонаціонального елементу серед більшовиків була добре помітною для селян. Більшовицька влада для українського селянства стає уособленням чогось чужинського і ворожого. У "Доповіді про роботу у селі" ЦК КП(б)У за 1919 рік констатується, що "Оставленная вне сферы организационных забот и идейного влияния со стороны Коммунистической Партии, деревня ответила на социалистическую конструкцию Советских органов в деревне ненавистью со стороны кулацких элементов, недоверием со стороны середняков и полным равнодушием со стороны бедноты. Так в период второго прихода Советской Власти оказалась Украина с Советскими органами, но без Советской Власти. Так складывалось в сознании широких крестьянских масс отождествление коммунистов то с продовольственником – "голодавшим [справлено на "голодным"] кацапом", то с насильником "комунаром" [справлено на "комуниром"], то просто с "жидом"²³. Українські селяни розуміли більшовицьку владу як привнесену ззовні. Наприклад, у квітні 1920 року у Мерефі на Харківщині у прибулого більшовика Зайцева селяни запитували: "Чому Москва хліб бере, нам не дає?"²⁴

Згідно звіту НКВС УСРР за 1920 рік національність голів, керівників різних ланок губернських та повітових виконкомів (ревкомів) в Україні була представлена таким чином: 167 складалася

з українців, 146 – з росіян, 34 – євреїв, 3 – латишів, 3 – поляків, 2 – естонці, 1 – білорус, 1 – німець²⁵. Тобто, з 357 осіб усіх українців було менше 50%. Це, власне, дані лише щодо одного відомства. Подібні ситуація помітна й в інших структурних одиницях більшовицьких органів влади.

На зміцнення радянській владі з Росії прибувають 30 тис. комуністів і 10 тис. комсомольців. А для того, щоб постійно мати в Україні під рукою надійні частини, Москва формує тут влітку 1919 р. 1-шу інтернаціональну дивізію²⁶. Така політика свідчить про те, що більшовики в Україні головним чином покладалися на утвердження своєї влади шляхом залучення представників інших національностей, бо місцевим мешканцям довіри не було. Для багатьох селян більшовизм був втіленням чужого неукраїнського світу. Попри багаторічні спроби російських імперських властей стерти грані між Україною й Росією, їм так цього зробити й не вдалося. Для українського селянина притаманний свій особистий світогляд і спосіб життя, що формувався багато років. У прибулих з Росії більшовиках українське селянство бачило не лише ідейно чуже середовище, а й чуже національно. Попри кількасотлітнє панування Росії над українськими землями, селяни зберегли відчуття своєї української окремішності. Цікаво, що у 1920 році на бланку "Особистої відомості" організаційного відділу Полтавського губернського паркому КП(б)У в графі № 13, де йшлося про військову службу члена партії, знаходимо таке формулювання: "Чи були в москалях"²⁷, що було продовженням давнього виразу "погопили в москалі" на означення служби у російському, тобто, чужому війську. Отже, до цього часу серед українського загалу, зокрема, серед селянства існувало переконання про "своє" і "чуже". І от з приходом більшовиків це "чуже" починає чинити насильство. Для багатьох селян це було стимулом до повстанської боротьби проти більшовиків, бо іншого виходу вони вже не бачили.

Характеризуючи причини і характер селянського повстанського руху у 20-х роках радянський дослідник Б.Козельський у праці "Шляхом зрадництва і авантюри" (1927 р.) констатував, що: "Зацікавленість великої сили селянства успіхами бандитизму було, звичайно, дуже серйозним й небезпечним явищем... Бандитизм підтримували широкі маси сільського населення... Перше й основне завдання радянської влади було диференціювати село, треба було перенести громадянську війну в саме село. Селянська молодь була для бандитизму найкращим елементом. Вихована в старих націоналістичних традиціях, вона мала перекручене уявлення про історію українського народу; затуманена своєрідною романтикою гайдамаччини, молодь постачала бандитські загони."²⁸ Звичайно, те, що для більшовиків здавалося "затуманеністю", бо не відповідало комуністичним ідеалам, насправді підтримувало бойовий дух і традицію українського села. Ворожнеча з більшовиками – це був конфлікт не лише в економічній площині, але й у духовній, національній, культурній. Більшовики намагалися змінити не лише соціальний і майновий стан, але перевернути догори дном всю його сформовану за багато поколінь традиційність, внести розруху в його усталене життя. Намагання "перенести громадянську війну в саме село" свідчить про те, що, попри деякі суперечності, пов'язані з майновим та земельним станом, конфлікту і протистояння в українському селі не було, Чвари й протистояння прийшли в українське село з більшовиками. У багатьох комуністичних документах йдеться про те, що для підкорення українського села необхідно внести в нього розкол.

Попри те, що більшовики виграли війну і залишилися при владі, у 1921 – 1922 роках 92% земельного фонду залишилося у індивідуальному користуванні²⁹. Успіхом повстанського руху було те, що селянам вдалося зберегти землю, хоч і на деякий час. На наш погляд, саме через те, що селяни взялися за зброю, їм вдалося певною мірою зберегти українську ідентичність і культуру. Завдяки вольовій позиції українського селянства вдалося вибороти поступку в радянській владі, що знайшла свій вияв в українізації. Для більшовиків конфронтація з селянством на початку 20-х років стала певним уроком. Для реалізації своїх намірів комуністичній владі однієї збройної сили було недостатньо. З огляду на те, що відмовлятися від планів комуністичної перебудови села більшовики не збиралися, українському селу вирішили дати певний перепочинок. Водночас необхідно було вдосконалити і застосовувати ширший спектр соціально-політичних і культурних заходів для перетворень в українському селі, яких прагнули більшовики. Для цього комуністи мали владу і цілий державний апарат. Збройне протистояння між владою і селянством з 1923 року майже припинилося. Лише

найзатятіші противники більшовицького режиму продовжували вести боротьбу протягом 1920-х років³⁰. Але протистояння залишилося у соціокультурній сфері.

Прихід більшовиків українське село сприйняло спочатку майже пасивно і лише політика жорсткого матеріального визиску й репресій проти селянства змусили українське село до радикальних дій. Більшовики, що намагалися утвердитися при владі в Україні розглядали українське село головним чином як постачальника матеріальних ресурсів. Мало знаючись на його традиціях, культурі, більшовизм започатковує суспільно-політичні перетворення зовсім не рахуючись з інтересами села. Ворожнеча між більшовиками і українськими селянами перетворюється на протистояння в етнічному, ментальному сенсі. На початку 1920-х років розгортається боротьба не лише на воєнному, але й на світоглядному рівні. Для пересічного українського селянина більшовик – це, зазвичай, представник іншого народу, що прийшов відібрати чесно зароблене селянське добро і вивезти його за межі України. Придушуючи селянський опір більшовицький режим боровся проти селянства не просто як суспільного прошарку, але головну небезпеку вбачав у національній його ідентичності, традиціоналізмі. Цілий ряд репресивних заходів, застосованих проти непокірного селянства на початку 20-х років, за визначенням самих більшовиків, не мав на меті негайного припинення збройного протистояння, а передбачав створення в українському селі атмосфери страху і небезпеки. Попри поразку збройного опору селянства, саме активна його протидія як носія української культури проти більшовизму дало можливість зберегти українську національну самобутність, виборола певні поступки для України у національному і культурному житті.

¹ Держалок М. Міжнародне становище України та її визвольна боротьба у 1917 – 1920 рр. – К., 1998. – С.93.

² Там само. – С.33.

³ Державний Архів Сумської області (далі ДАСО). – ФР.3579. – Оп.1. – Спр.16. – Арк.46.

⁴ ДАСО. – ФР.88. – Оп.3. – Спр.10. – Арк.202.

⁵ Словарь иностранных слов. – М., 1986. – С.250.

⁶ ДАСО. – ФР.88. – Оп.3. – Спр.10. – Арк.21; ДАСО. – ФР.415. – Оп.1. – Спр.28. – Арк.3.

⁷ Іванущенко Г.М. Залізом і кров'ю. Історико-документальні нариси. – Суми: Собор, 2001. – С.23. – 190 с.

⁸ ДАСО. – ФР.88. – Оп.3. – Спр.10. – Арк.33.

⁹ Там само. – Арк.237 – 239, 243.

¹⁰ Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917 – 1953. Кн. 2. – К., 1994. – С.25 – 26.

¹¹ Власть Советам! (издание Сумского ревкома и паркома КП(б)У). – 27 мая 1920.

¹² ДАСО. – ФР.1441. – Оп.2. – Спр.13. – Арк.210.

¹³ Там само. – ФР.98. – Оп.2. – Спр.56. – Арк.83 – 84.

¹⁴ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГОУ). – Ф1. – Оп.20. – Спр.61. – Арк.43 зв.

¹⁵ ДАСО. – ФР.1241, – Оп.2, – Спр.8, – Арк.24.

¹⁶ Там само. – Арк. 26.

¹⁷ Д[онцов].Д. Система страху // Літературно-Науковий Вісник. – Кн. VI. – червень 1932. – С.540 – 549 , 546.

¹⁸ ЦДАГОУ. – Ф1. – Оп.20. – Спр.990. – Арк.206.

¹⁹ Там само – Спр.17. – Арк.163.

²⁰ ЦДАГОУ. – Ф 1. – Оп. 20. – Спр. 124. – Арк. 26.

²¹ Там само. – Спр. 159. – Арк. 69.

²² Там само. – Спр. 159. – Арк. 56.

²³ Там само. – Арк. 54 – 55.

²⁴ Там само. – Спр.269. – Арк.69.

²⁵ Там само. – Спр.300. – Арк.342.

²⁶ Діак І.В. Хто захистить наш народ і державу: КПУ чи УКП? Штрихи до історії та сьогодення Компартії України. – К., 2000. – С.23. – 263.

²⁷ ЦДАГОУ. – Ф1. – Оп.20. – Спр.300. – Арк.104.

²⁸ Героїзм і трагедія Холодного Яру. Збірник матеріалів і спогадів. За ред. Ковалю Р.М. – К., 1996 р. – С.73 – 75.

²⁹ Архієрейський Д., Ченцов В. Влада і селянство в Україні у 20-ті рр. // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 1999. – №1/2 (10/11). – С. 120. – (С.87 – 127).

³⁰ Архієрейський Д., Ченцов В. Влада і селянство в Україні у 20-ті рр. // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 1999. – № 1/2 (10/11). – С.107 – 127; Сергійчук В. Крізь тюрми й кордони // Пам'ять століть. – 2001. – №3. – С.58 – 59.

Стаття посвячена проблеме установления советской власти в украинском селе, насильственному изменению традиционного быта и жизни крестьянства, значению и проявлениям репрессивной политики большевиков по отношению к украинским крестьянам в начале 1920-х годов.

Ключевые слова: быт, крестьяне, репрессии, власть.

The article is devoted to the problem of establishment of soviet power in the Ukrainian village, to the violent change of traditional way of life and life of peasantry, value and displays of repressive policy of bolshevists in relation to the Ukrainian peasants at the beginning of 1920th

Key words: way of life, peasants, repressions, power.